

ZNACZENIE PRAWA LITURGICZNEGO W FORMACJI SEMINARYJNEJ

THE SIGNIFICANCE OF LITURGICAL LAW IN SEMINARY FORMATION

Ks. mgr lic. Karol Rawicz-Kostro

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska
e-mail: carolus.rk88@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0001-8165-4879>

Abstrakt

Prawo liturgiczne i jego znajomość stanowi kluczową rolę w formacji duchownych, szczególnie na etapie przygotowania do przyjęcia sakramentu święceń. Kandydaci do kapłaństwa powinni posiadać odpowiednią wiedzę teologiczną, prawną oraz praktyczną w dziedzinie liturgii, aby pełniej i głębiej rozumieć i celebrować obrzędy Kościoła. Przystwojenie zasad prawa liturgicznego stanowi wyraz wiary duchownego i jego wolę bycia posłusznym Kościołowi poprzez celebrowanie liturgii w sposób zgodny z jej zamysłem. Prawidłowe rozumienie prawa liturgicznego oraz prawa zwyczajowego w liturgii, pomoże duchownym w odpowiedni sposób ocenić i zastosować lokalne zwyczaje, aby nie stały one w sprzeczności z normami ogólnymi *ars celebrandi*. Gwarancją właściwego rozumienia tych norm jest formacja seminaryjna, dla której liturgia stanowi centrum życia, a wspólne celebracje sakramentów czy Liturgii Godzin pod kierunkiem odpowiednio przygotowanych przełożonych, pozwala przyszłym szafarzom świętych obrzędów swobodnie poruszać się w przestrzeni kultu.

Słowa kluczowe: liturgia, formacja, seminarium, prawo liturgiczne, prawo zwyczajowe

Abstract

Liturgical law and its understanding are paramount in the formation of clergy, especially during the stage of preparation for receiving the sacrament of Holy Orders. Candidates for the priesthood are to possess adequate theological, legal, and practical knowledge in the field of liturgy in order to more fully and consciously understand and celebrate the Church's liturgy. Familiarity with the principles of liturgical law reflects the faith of the clergyman and his desire to be obedient

to the Church by celebrating the liturgy in accordance with its laws. A proper understanding of liturgical law, as well as customary law in liturgy, will help clergy appropriately assess and apply local customs so that they do not contradict the general norms of the *ars celebrandi*. The guarantee of a correct understanding of these norms is seminary formation, where liturgy constitutes the center of life, and the communal celebration of the sacraments or the Liturgy of the Hours, under the guidance of well-prepared superiors, allows future ministers of sacred rites to move confidently within the realm of worship.

Keywords: liturgy, formation, seminary, liturgical law, customary law

Wprowadzenie

Pierwszą konstytucją Soboru Watykańskiego II, którą była *Konstytucja o Liturgii Świętej*, zarysowany został kierunek podejmowanej odnowy Kościoła w czasach współczesnych. Źródłem wiary i uświęcenia człowieka miała stać się liturgia, w której „przez znaki widzialne wyraża się, i w sposób właściwy poszczególnym znakom i urzeczywistnienia uświęcenie człowieka, a mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa, to jest Głowa ze swymi członkami, wykonuje całkowity kult publiczny”¹. Odpowiedzialnymi za kształt liturgicznej odnowy mieli być natomiast „święci szafarze, czyli duchowni”², którym powierzone zostało wdrażanie soborowych postanowień we wspólnotach, do których są posłani, zgodnie z metodami, o których stanowiły wytyczne konferencji biskupów. Aby proces ten mógł przebiegać poprawnie należało zadbać o odpowiednią formację duchownych, począwszy od seminariów diecezjalnych bądź zakonnych, aż po formację stałą szafarzy już wyświęconych. Istotnym jej wymiarem miał być aspekt liturgiczny, oparty o analizę aktualnych dokumentów na temat liturgii i jej odnowy, tak w wymiarze teologicznym, jak i ceremonialnym, z zachowaniem obowiązujących norm prawa liturgicznego.

¹ Sacrosanctum Concilium Oecumenicum Vaticanum II, *Constitutio de sacra liturgia Sacrosanctum Concilium* (04.12.1963), AAS 56 (1964), s. 97-134; tekst polski w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, tekst polski, nowe tłumaczenie, Pallotinum, Poznań 2002, s. 48-78 [dalej: SC], nr 7.

² *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (5.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, stan prawny na dzień 18 maja 2022 r. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallotinum, Poznań 2022 [dalej: KPK/83], księga II, cz. I, tytuł III.

Zagadnienie prawa liturgicznego w formacji duchownych było jak dotąd częściej opracowywane przez autorów w wymiarze *stricte* teologicznym, rzadziej natomiast w aspekcie prawnym. Nieczęsto odnoszono się w dostępnej literaturze do norm zawartych w KPK/83, w kanonach odnoszących do formacji duchowieństwa (kan. 232-264), jak i do księgi IV o uświęcającym zadaniu Kościoła, w aspekcie norm liturgicznych, do których przestrzegania zobowiązany jest szafarz sakramentów. Więcej uwagi poświęcono jednak teologii znaków i symboli używanych w liturgii, a także teologicznej funkcji szafarza, spełniającego czynności liturgiczne, aniżeli samej naturze prawa liturgicznego.

1. Pojęcie prawa liturgicznego

Prawo kanoniczne i prawo liturgiczne, jak zauważa Edward Szafranski, nie jest proste w rozróżnieniu [Szafranski 1985, 138], o którym mowa w kan. 2 KPK/83: „Kodeks zazwyczaj nie określa obrzędów, jakie należy zachować w sprawowaniu czynności liturgicznych, dlatego obowiązujące dotychczas przepisy liturgiczne zachowują swoją moc, chyba że któreś z nich są przeciwne kanonom Kodeksu”. Każda księga liturgiczna zawiera „ogólne wprowadzenie” (*Praenotanda*), jak i promulgujący ją dekret (*Decreta*) stosownej dykasterii Kurii Rzymskiej, w których zawarte są wspomniane przez KPK/83 przepisy liturgiczne, które, jeśli nie są przeciwne jego kanonom, należy zachować podczas celebrowania liturgii. Podobnie, wydane przez Stolicę Apostolską bądź biskupa diecezjalnego dekrety i instrukcje, a także *Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów*³, stanowią źródła prawa liturgicznego, o czym pisze Jacek Nowak [Nowak 2004, 66]. Udziela przy tym wskazania, rozstrzygając wątpliwość: co jest czynnością liturgiczną obwarowaną prawem liturgicznym, a co nią nie jest? W odpowiedzi przywołuje fragment encykliki Piusa XII *Mediator Dei*: „Liturgia święta dokonuje się w pierwszym rzędzie przez kapłanów w imieniu Kościoła, przeto jej układ, kierownictwo i forma muszą zależeć od władzy Kościoła”⁴. Zatem, aby czynność móc nazwać „liturgiczną”, musi ona pochodzić

³ *Caeremoniale episcoporum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatum*, editio typica emendata, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2008.

⁴ Pius PP. XII, Encyclica de sacra liturgia *Mediator Dei et hominum* (20.11.1947), AAS 39 (1947), s. 521-600; tekst polski: Pius XII, *Encyklika Mediator Dei et hominum o świętej liturgii*, Te Deum, Warszawa 2010, cz. I, r. III.

z ustanowienia Kościoła, który ma nad nią władzę, ale „nie jako fakt nałożony przez prawo autorytetu hierarchii Kościoła, albo przez tradycję, ale jako fakt *genetyczny*” [Nowak 2003, 434]. Takie czynności liturgiczne posiadają swoje prawo, które określane jest prawem liturgicznym. Jako prawo pozakodeksowe jest ono jednak ściśle związane z KPK/83 [Dzierżon 2009, 355, 359].

Znaczenie prawa liturgicznego w formacji duchownych musi być zatem poprawnie rozumiane, gdyż jest to pojęcie złożone. Prawem liturgicznym będą zarówno kanony KPK/83 traktujące o normach liturgicznych, czyli kodeksowych ustaleniach w odniesieniu do sposobu sprawowania sakramentów, jak również inne źródła prawa liturgicznego, jakimi są księgi liturgiczne oraz dokumenty liturgiczne wydane przez kompetentną władzę zgodnie z kan. 838 KPK/83. Za Remigiuszem Sobańskim można stwierdzić, że „Kodeks zawiera prawo liturgiczne” [Sobański 2003, 47], a za Ginterem Dzierżonem dodać: „zbiór ten nie jest traktatem liturgicznym” [Dzierżon 2009, 359]. Trudności w stosowaniu prawa liturgicznego mogą również przynieść praktyczne problemy związane z niemożliwością ustalenia, co jest przepisem dyscyplinarnym kodeksowym a co obrzędowym. Trudność ta będzie szczególnie zauważalna w przypadku, gdy wystąpi sprzeczność pomiędzy przepisami liturgicznymi oraz prawem kodeksowym. G. Dzierżon uważa, że „w takiej sytuacji przewagę posiadałyby dyspozycje zawarte w Kodeksie, a taka zasada interpretacyjna wypływa z systemowego pryncypium, zgodnie z którym Kodeks jest podstawowym dokumentem ustawodawczym Kościoła” [tamże, 361-62]. Jest to również konsekwencja zastosowania reguły kolizyjnej, która stwierdza, że „ustawa późniejsza uchyla wcześniejszą lub ją zmienia, jeśli wyraźnie to postanawia albo jest jej wprost przeciwna, albo porządkuje w całości przedmiot dawnej ustawy” [Martín García 1999, 24]. Trzeba jednak zwrócić uwagę na fakt, że przytoczona reguła nie zawsze będzie mogła mieć swoje zastosowanie, jak np. w sytuacji wydania norm prawa liturgicznego zawartych w *Praenotanda* czy *Decreta* po promulgacji prawa kodeksowego [Jakubiak 2016, 61-70].

Pomocna w formacji liturgiczno-prawnej duchownych będzie zatem komplementarna formacja kanonistyczna, która na gruncie seminariów duchownych jest równie istotna, jak ta pierwsza. Pomaga ona lepiej zrozumieć przyszłym duchownym, a później wyświęconym szafarzom kwestie związane z liturgią, którą sprawują a prawem, które reguluje sposób jej celebracji. Tadeusz Pawluk zwraca uwagę na konieczność związku tych dwóch

wymiarów formacji: liturgicznej i kanonistycznej, które powinny współistnieć. „Proces formacji kanonistycznej w seminarium duchownym obejmuje nie tylko przekazanie podstawowej wiedzy z zakresu obowiązującego prawa kościelnego, lecz także złożone wysiłki wykładowcy, aby uczniowie poznali istotę, autorytet i potrzebę tego prawa oraz nauczyli się praktycznie je stosować zgodnie z wolą Kościoła” [Pawluk 1984, 3]. Związek formacji liturgicznej z kanonistyczną wyrażony jest przede wszystkim praktycznym zastosowaniem przepisów prawa liturgicznego, zawartych w KPK/83, jak i źródłach pozakodeksowych, w odniesieniu do ich zastosowania, zgodnie z wolą Magisterium. Zasada ta niestety nie jest zawsze przestrzegana, o czym przekonuje Łukasz Korporowicz: „Fakt podwójnego pochodzenia norm dotyczących liturgii budzi obawę, że mogą być one przeciwstawiane sobie. Nie ulega wątpliwości, że byłoby to bezpodstawne, jednak trzeba równocześnie zauważyć, że relacja, która łączy normy kodeksowe i te zawarte w księgach liturgicznych jest trudna do jednoznacznej oceny” [Korporowicz 2014, 25].

2. Właściwe rozumienie prawa zwyczajowego w liturgii

W stosowaniu prawa liturgicznego: kodeksowego i pozakodeksowego, pomocna jest również umiejętność zdobyta przez duchownego w kwestii prawa zwyczajowego. Zastosowanie mają tutaj kan. 23-28 KPK/83, które w odniesieniu do zwyczajów liturgicznych powinny być stosowane zarówno przez kompetentną władzę, jak i wyświęconego szafarza. Pojęcie „prawo zwyczajowe” rozumieć można jako „prawo niepisane, wprowadzone przez praktykę, czyli przez stałe postępowanie wiernych, za zezwoleniem władzy kościelnej” [Bączkowicz, Baron i Stawinoga 1957, 218]. Definicja zaproponowana już przez tych autorów znajduje swoje odniesienie w kan. 23 KPK/83, który stanowi: „Tylko ten zwyczaj wprowadzony przez wspólnotę wiernych posiada moc ustawy, który został zatwierdzony przez ustawodawcę, zgodnie z kanonami niżej zamieszczonymi”. W podobny sposób zwyczaj definiowany jest przez kanonistę R. Sobańskiego oraz liturgistę Bogusława Nadolskiego. Kanonista stwierdza, że „zwyczaj staje się prawem dzięki uznaniu go przez społeczność za wiążący, natomiast prawo zwyczajowe zyskuje swój charakter prawny z uznania go przez Kościół” [Sobański 2003, 79], liturgista natomiast doda, że „zwyczaj staje się prawem, a powstaje ze stałego sposobu postępowania w pewnej wspólnotie. Sposób takiego postępowania

aprobowany jest przez prawowitą władzę. Jest więc prawem niepisanym, ale obowiązującym nie tylko w lokalnych wspólnotach, ale także w całym Kościele” [Nadolski 1989, 82]. Zarówno jeden, jak i drugi ujmuje problem zwyczaju w kontekście prawnym, odwołując się do definicji kodeksowej.

W formacji liturgicznej duchownych świadomość owej problematyki jest konieczna do roztropnej oceny niektórych zwyczajów, które funkcjonują w życiu liturgicznym wspólnot, z którymi duchowni spotykają się na co dzień. Rozumiejąc pojęcie prawa zwyczajowego oraz znając historię kształtowania się tego pojęcia, duchowny będzie w stanie określić rodzaj istniejących zwyczajów i zasadność ich funkcjonowania bądź też obowiązek ich zniesienia. Ustawodawca wskazuje w kan. 27 KPK/83, że „zwyczaj jest najlepszym interpretatorem ustaw” i jeśli jest zgodny z obowiązującym prawem (*iuxta legem*) oraz „jest zachowany z zamiarem wprowadzenia prawa przez wspólnotę zdolną przynajmniej do jego przyjęcia” (kan. 25 KPK/83), może istnieć. Jeśli jednak zwyczaj *iuxta legem* zmierzałby do wyeliminowania bądź przekształcenia zgodnych z prawem zachowań w jedynie obowiązującą normę, odrzucając jednocześnie inne, zgodne z prawem możliwości, powinien być traktowany jako zwyczaj obok prawa (*praeter legem*) i aby mógł być zachowany, powinien w myśl kan. 26 KPK/83 trwać przez trzydzieści lat. Zwyczaj przeciwny prawu (*contra legem*) może uzyskać moc obowiązującą jedynie wtedy, „gdy jest stuletni albo niepamiętny” (kan. 26 KPK/83), chyba, że jest przeciwny prawu Bożemu, o czym informuje kan. 24 § 1 KPK/83 bądź też jest nierozumny (kan. 24 § 2 KPK/83).

Kan. 28 KPK/83 odwołuje się natomiast do kan. 5 KPK/83 stwierdzając, że „istniejące dotychczas zwyczaje przeciwne przepisom niniejszych kanonów – tak powszechne, jak i partykularne – zostają całkowicie zniesione i w przyszłości nie dopuszcza się do ich wznowienia, jeśli zostały odrzucone przez kanony obecnego Kodeksu. Również pozostałe należy uważać za zniesione, chyba że Kodeks wyraźnie co innego zastrzega, albo są one stuletnie lub niepamiętne – mogą być tolerowane, jeśli zdaniem ordynariusza nie da się ich usunąć ze względu na okoliczności miejsca i osób”. Zgodnie z tą zasadą, w myśl kan. 28 KPK/83, „zwyczaj zostaje odwołany przez przeciwną ustawę, gdy: nowa ustawa powszechna znosi wszystkie zwyczaje powszechne trzydziestoletnie; zwyczaje stuletnie i niepamiętne znosi tylko wtedy, gdy wyraźnie zaznacza ich odwołanie; ustawa partykularna uchyla przeciwne zwyczaje powszechne i partykularne na terytorium, dla którego została wydana”.

Powyższe wskazania dotyczące prawa zwyczajowego ukazują, jak istotną rolę w liturgicznej formacji duchownych ma również sam wykład prawa kanonicznego. Stefan Cichy rozważając na temat zastosowania kodeksowego prawa zwyczajowego w dyskusjach prawno-liturgicznych, wskazuje na znaczącą rolę przepisów prawnych w liturgii, do których trzeba się odnosić. Przytacza przy tym niektóre z papieskich napomnień, dotyczących stosowania przepisów prawnych w liturgii. Pierwszym z nich jest zawarte w liście apostołskim Jana Pawła II *Vicesimus quintus annus* napomnienie dotyczące kryteriów, jakie powinny towarzyszyć odnowie życia liturgicznego: „Wymaganie wierności obrzędom i autentycznym tekstom liturgicznym jest wymaganiami *lex orandi*, które zawsze musi odpowiadać *lex credendi*. Brak wierności w tym zakresie może także dotknąć samej ważności sakramentów”⁵. W encyklice *Ecclesia de Eucharistia* ten sam papież wyraził swoje pragnienie, aby „normy liturgiczne były zachowywane z wielką wiernością”⁶, gdyż jest to wyraz miłości względem wspólnoty Kościoła. Również papież Benedykt XVI w posynodalnej adhortacji *Sacramentum caritatis* odniósł się do norm prawnych, regulujących sposób właściwego celebrowania liturgii: „Podkreślając znaczenie *ars celebrandi*, zwraca się uwagę na ważność norm liturgicznych. [...] Celebracja liturgiczna przynosi pożytek tam, gdzie kapłani oraz odpowiedzialni za duszpasterstwo liturgiczne starają się, by obowiązujące księgi liturgiczne i stosowne normy były znane, wskazując na wielkie bogactwa „Ogólnego wprowadzenia do Mszału Rzymskiego” oraz „Wprowadzenia do lekcjonarza”. Zakłada się, że we wspólnotach kościelnych są one znane i szanowane, choć bywa, że tak nie jest. W rzeczywistości są to teksty, w których są zawarte bogactwa chroniące i wyrażające wiarę oraz drogę Ludu Bożego w ciągu dwóch tysięcy lat jego historii. Tak samo, dla właściwego *ars celebrandi*, ważne jest zwrócenie uwagi na wszystkie formy wyrazu przewidziane w liturgii: słowa i śpiew, gesty

⁵ Joannes Paulus PP. II, Litterae Apostolicae quinto iam lustro expleto conciliari ab promulgata de Sacra Liturgia Constitutione ‘Sacrosanctum Concilium’ *Vicesimus quintus annus* (04.12.1988), AAS 81 (1989), s. 897-918; tekst polski w: Jan Paweł II, *Dzieła zebrane. Listy*, Wydawnictwo M, Kraków 2007, s. 421-43, nr 10.

⁶ Joannes Paulus PP. II, Litterae Encyclicae de Eucharistia eiusque necessitudine cum Ecclesia *Ecclesia de Eucharistia* (17.04.2003), AAS 95 (2003), s. 433-75; tekst polski: Jan Paweł II, *Encyklika Ecclesia de Eucharistia o Eucharystii w życiu Kościoła*, Pallotinum, Poznań 2003 [dalej: EE], nr 52.

i milczenie, ruch ciała, kolory liturgiczne oraz paramenty. Liturgia ze swej natury zawiera różnorodność środków komunikowania, które prowadzą do zaangażowania się całej ludzkiej istoty. Prostota gestów i umiarkowanie znaków przewidzianych w określonym porządku i czasie, więcej mówią i bardziej angażują wiernych niż sztuczne, niestosowne dodatki. Czujność i posłuszeństwo wobec właściwej struktury obrzędu wyrażają zrozumienie charakteru Eucharystii jako niewysłowionego daru i objawiają wolę celebransa przyjęcia tegoż daru w posłusznej wdzięczności⁷.

Na związek, jaki zachodzi pomiędzy przepisami prawnymi i liturgicznymi w kontekście spełnianych posług, zwrócił uwagę również Henryk Stawniak twierdząc, że spełniają one służebną rolę w liturgii [Stawniak 2003, 77]. Poprzez analizę niektórych przepisów prawno-liturgicznych można zauważyć również ich charakter formacyjny, który wspomaga duchownego w prawidłowym odnoszeniu się do całego depozytu wiary Kościoła, przekazywanego również poprzez liturgię sprawowaną zgodnie z obowiązującym prawem [tamże, 93]. Twierdzi również, że „samo słowo przepis oznacza zadanie zawarte w tekstach prawnych czy liturgicznych. Osoby, do których są skierowane, zawsze wiążą one w sumieniu, chociaż prawodawca tylko czasem odwołuje się wyraźnie do sumienia” [tamże]. Odpowiednia formacja liturgiczna stanowić będzie zatem o przekonaniu duchownego, że przepisy prawa liturgicznego nie są jedynie „zaleceniem”, do którego należy się zastosować, ale wiążą „w sumieniu” do ich przestrzegania, aby w ten sposób mogła się wyrażać miłość do Kościoła, którego jedność zachowuje się poprzez przestrzeganie tych samych ustaw, z zastosowaniem możliwości adaptacji, w granicach prawa⁸.

⁷ Benedictus PP. XVI, *Adhortatio Apostolica Postsynodalis ad Episcopos Sacerdotes Consecratos Consecratasque necnon Christifideles laicos de Eucharistia vitae missionisque Ecclesiae fonte et culmine Sacramentum caritatis* (22.02.2007), AAS 99 (2007), s. 105-80; tekst polski: Benedykt XVI, *Posynodalna Adhortacja Apostolska Sacramentum Caritatis*, Pallotinum, Poznań 2007, nr 40.

⁸ Jest to nawiązanie do słów zawartych w encyklice Jana Pawła II *Ecclesia de Eucharistia*, w której papież utożsamia zachowywanie norm liturgicznych podczas celebrowania liturgii z obrazem miłości celebransa lub wspólnoty do Chrystusa i Jego Kościoła: „Czuję się zatem w obowiązku skierować gorący apel, ażeby podczas sprawowania Ofiary eucharystycznej normy liturgiczne były zachowywane z wielką wiernością. Są one konkretnym wyrazem autentycznej eklezjalności Eucharystii; takie jest ich najgłębsze znaczenie. Liturgia nie jest nigdy prywatną własnością kogokolwiek, ani celebransa, ani wspólnoty, w której

Niebezpieczne wydają się być obawy Marka Augustyna, który sądzi, że zawarte w KPK/83 normy liturgiczne są „niebezpieczne, ponieważ oferuje on [Kodeks] tylko część interpretacji teologicznej. Istnieje obawa, że niektórzy duszpasterze oraz świeccy, ograniczając się tylko do lektury i znajomości Kodeksu, nie będą mieli właściwego i całościowego obrazu liturgii” [Augustyn 2007, 124-25]. Jeśli jednak odrzuci się obowiązujący charakter Kodeksu względem norm liturgicznych, pomijając to, o czym traktuje kan. 2 KPK/83, który „jednoznacznie stanowi o nadzwyczajności takich norm i podkreśla zasadnicze znaczenie właściwych ustaw liturgicznych dla oceny prawidłowości sprawowania czynności liturgicznych” [Korporowicz 2014, 38-9], wówczas, przy rozłączeniu tych dwóch źródeł prawa, może dojść do niesłusznej dychotomii w samym sposobie formacji liturgicznej.

3. Liturgia centrum życia seminaryjnego

Obecne normy kształcenia duchownych, zawarte w dokumencie Kongregacji Duchowieństwa *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*⁹, podają, że „niezbędnym elementem duchowej formacji jest przede wszystkim życie liturgiczne i sakramentalne, w którym młodzi ludzie winni uczestniczyć z coraz większą świadomością” (nr 21). Zasada ta współbrzmi z zapisem kan. 246 § 1 KPK/83 na temat formacji duchownych: „Sprawowanie Eucharystii winno być centrum całego życia seminaryjnego, tak żeby alumni, uczestnicząc codziennie w samej miłości Chrystusa, czerpali głównie z tego najbogatszego źródła siłę ducha do pracy apostołskiej oraz dla swego duchowego życia”. Jest to także kontynuacja nauczania Soboru Watykańskiego II, przypominającego, że „liturgia jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i jednocześnie jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc” (SC 10).

Liturgia powinna zatem stanowić centrum życia seminaryjnego, w którym kandydaci do kapłaństwa będą mogli odnaleźć także fundament

jest sprawowana tajemnica. [...] Kapłan, który wiernie sprawuje Mszę św. według norm liturgicznych, oraz wspólnota, która się do nich dostosowuje, ukazują w sposób dyskretny, lecz wymowny swą miłość do Kościoła” (EE 52).

⁹ Congregazione per il Clero, *Il dono della vocazione sacerdotale. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* (08.12.2016), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2016; tekst polski: Kongregacja Duchowieństwa, *Dar powołania do kapłaństwa. Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, Pallotinum, Poznań 2017 [dalej: RFIS].

swojego posługiwania w Kościele, poprzez skoncentrowanie wokół „tajemnic celebrowanych w roku liturgicznym, karmiąc się osobistą modlitwą i medytacją Słowa Bożego” (RFIS 42). Jest to, zgodnie z postanowieniami Soboru, postawienie liturgii w centrum życia chrześcijańskiego, akt podstawowy w podejmowaniu kolejnych etapów formacji seminarystycznej.

Powstała zaraz po zakończeniu obrad Soboru Watykańskiego II Instrukcja Świętej Kongregacji dla Seminarium i Uniwersytetów *Doctrina et exemplo*¹⁰, była pierwszą odpowiedzią na zawarty w *Konstytucji o Liturgii Świętej* postulat mówiący o tym, by uczynić ją wyraźnym szczytem i źródłem życia wiary. Konieczność wydania dokumentu *Doctrina et exemplo* umotywowana została w artykułach wstępnych, gdzie zauważa się, że wychowanie liturgiczne alumnów seminarium duchownych jest skorelowane z przyszłym owocowaniem ich pracy duszpasterskiej, a w związku z tym również ze wzrostem duchowym wiernych, powierzonych ich trosce: „jeżeli wpiery sami duszpasterze nie zostaną przepojeni duchem i mocą liturgii oraz nie staną się jej nauczycielami” (SC 14). Liturgiczne przygotowanie staje się zatem istotne, gdy dotyczy osób przygotowujących się do szczególnej posługi, jaką jest przewodniczenie liturgii dla wspólnoty wiernych, czyli alumnów seminarium duchownych. Ich edukacja musi przebiegać w odmienny sposób niż formacja innych członków Kościoła, szczególnie wiernych świeckich [Mieczkowski 2023, 166]. W pierwszej *Instrukcji o należytych wykonywaniu Konstytucji o Liturgii Świętej – Inter Oecumeni*¹¹ zawarto między innymi wyjaśnienia dotyczące wychowania liturgicznego alumnów, jakie znajdują się w soborowej Konstytucji: „Eucharystię, jako ośrodek całego życia duchowego, należy celebrować codziennie, używając najwłaściwszych sposobów, możliwie najlepiej odprawiających warunkom uczestników. W niedzielę zaś oraz inne większe święta Msza św. powinna być śpiewana przy udziale wszystkich domowników, z homilią i, o ile to możliwe, z komunią sakramentalną wszystkich nie kapłanów” (SC 15).

¹⁰ Sacra Congregatio de Seminariis et Studiorum Universitatibus, *Instructio de sacrorum alumnorum liturgica institutione* (25.12.1965), Excerptum e Commentario „Seminarium” 1 (1966); tekst polski w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne, dokumenty prawno-liturgiczne*, red. E. Szafrowski, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1968, t. I, z. 3, s. 170-209 [dalej: DE].

¹¹ Sacra Congregatio Rituum, *Instructio ad executionem Constitutionis de Sacra Liturgia recte ordinandam Inter oecumenici* (26.09.1964), AAS 56 (1964), s. 877-900; tekst polski w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne, dokumenty prawno-liturgiczne*, t. I, z. 2, s. 169-222.

Instrukcja *Doctrina et exemplo* natomiast, oprócz uznania liturgii Mszy św. za centralne wydarzenie dnia w życiu seminaryjnym, przypomniała również o zasadzie koncentracji formacji alumnów wokół liturgii w aspekcie wspólnego odmawiania Liturgii Godzin. „Jest zgoła konieczną rzeczą, by w Seminarium otaczano jak największą i szczególną opieką sprawowanie Ofiary Mszy Świętej i odmawianie Oficjum brewiarzowego, czego domaga się znaczenie, jakie Kościół przypisuje liturgii, by w ten sposób życie liturgiczne alumnów w pełni odpowiadało życzeniom Soboru, ukazanym w *Konstytucji Liturgicznej*” (DE 14). Instrukcja *Inter Oecumeni* dodała także zachętę „by przynajmniej w większe święta alumni, stosownie do okoliczności, śpiewali nieszpory w kościele katedralnym” (nr 16).

Wskazanie dotyczące centralnego miejsca liturgii w życiu seminaryjnym skierowane do przyszłych kapłanów, którzy ucząc się żyć liturgią na co dzień, poprzez odpowiednią formację liturgiczną, powinni rozumieć również jej mistagogię [Kopeć 1996]. Ujmowana jest ona jako całość zamierzeń związanych z liturgicznym wychowaniem alumnów, w aspekcie ich życia liturgią każdego dnia. Instrukcja *In ecclesiam futurorum*¹² o liturgicznej formacji w seminariach z 1979 r., która jest, jak dotąd, ostatnim całościowym ujęciem problematyki kształtowania liturgicznego kandydatów do kapłaństwa, zwraca uwagę na postawienie liturgii w centrum formacji alumnów. Jak napisał Jerzy Stefański, miała ona szybko zastąpić ogłoszoną w 1965 r. instrukcję *Doctrina et exemplo*, która „została oceniona przez Radę [do wykonania *Konstytucji o świętej liturgii*] jako «prawie nieużyteczna» (*quasi inservibile*)” [Stefański 1982, 82]. Ostateczna redakcja nowej instrukcji, wydanej w tej samej sprawie, miała miejsce w 1979 r. Dokument podzielony jest na dwie części. Pierwsza poświęcona jest życiu liturgicznemu w seminarium. Zawarte są w niej ogólne zasady rozwoju życia liturgicznego w seminarium (nry 8-21) oraz zasady dotyczące spełniania poszczególnych czynności liturgicznych (nry 22-42). W drugiej części instrukcji znajdują się natomiast zasady dotyczące wykładu akademickiego liturgiki w seminariach, przedstawiające właściwy przedmiot i cel tej dyscypliny (nr 44), ustalając jej zakres i metodę wykładu (nry 45-50), a także określając przymioty profesora liturgiki

¹² Sacra Congregatio pro Institutione catholica, *Instructio de institutione liturgica in seminariis, In ecclesiasticam futurorum sacerdotum formationem* (03.06.1979), „Notitiae” 15 (1979), nr 159, s. 526-65 [dalej: IE].

oraz jej interdyscyplinarny charakter (nry 51-54). Końcowa część dokumentu poświęcona została praktyce duszpasterskiej, trosce biskupa o przygotowaniu kompetentnych kapłanów do pracy w diecezji, dbających o kwestie liturgii oraz liturgicznej formacji stałej wyświęconych szafarzy (nry 59-61). Do Instrukcji, w formie dodatku, załączony został wykaz zagadnień, które powinny być przedmiotem nauczania w seminarium (dodatek).

Celem Instrukcji o liturgicznej formacji w seminariach jest przede wszystkim wyjaśnienie nowego, mistagogicznego i doktrynalnego ujęcia charakteru tejże formacji: „Każda właściwa formacja liturgiczna obejmuje nie tylko naukę, lecz także praktykę. Jest ona bowiem formacją «mistagogiczną», którą osiąga się przede wszystkim przez samo liturgiczne życie alumnów. Alumni zostają w to życie wprowadzeni przez codzienne uczestnictwo we wspólnie sprawowanych czynnościach liturgicznych. To wtajemniczenie praktyczne staje się podstawą dalszego studium i zakłada się je w roztrząsaniu zagadnień liturgicznych” (IE 2). Instrukcja wymienia również dwa cele tak rozumianego wychowania liturgicznego: praktyczny, czyli mistagogiczny oraz teoretyczny, czyli doktrynalny, w aspekcie wykładu liturgii, który należeć powinien do głównych przedmiotów seminaryjnych (IE 7).

Przywołany dokument Kongregacji Wychowania Katolickiego zachęca do dalszej refleksji nad centralnym miejscem liturgii w życiu seminaryjnym. J. Stefański zaznaczył, że „powodzenie każdej reformy liturgicznej zależy nie tyle od nowych ksiąg liturgicznych, ile raczej od jakości pracy pastoralnej kleru w parafii” [tamże, 83]. Liturgista wyraził w tym zdaniu jeden z postulatów, zawartych w *Konstytucji o Liturgii Świętej* i dokumentach ją wprowadzających, aby ci, którzy są odpowiedzialni za życie liturgiczne wiernych, sami najpierw zostali przeniknięci duchem liturgii. Instrukcja o liturgicznej formacji w seminariach wyraziła to w następujących słowach: „Niech alumni poprzez pełniejszy udział w życiu liturgicznym dochodzą do pogłębienia swego życia wewnętrznego, niech stopniowo zdobywają ducha medytacji i wewnętrznego nawrócenia. Niech wychowanie liturgiczne pozwoli alumnom odkrywać ścisły związek między liturgią oraz codziennym życiem kapłanów i wiernych, skłaniającym do apostołstwa i domagającym się prawdziwego świadectwa żywej wiary, która działa przez miłość” (IE 10).

Aby liturgia faktycznie mogła stawać się centrum formacji seminaryjnej alumnów, trzeba dołożyć starań również w kwestii samego sposobu jej

celebrowania i to właśnie we wspólnocie formacyjnej, jaką jest seminarium duchowne. Instrukcja z 1979 r. zachęca do przestrzegania w tym względzie przepisów prawa liturgicznego, gdyż „czynności liturgiczne nie są czynnościami prywatnymi, lecz celebracjami Kościoła, które należą do całego Kościoła, ukazują je i tworzą; są przeto normowane prawami Kościoła” (IE 16). Zasada ta została później powtórzona w KPK/83, gdzie mowa o odpowiedzialności Kościoła za powierzony mu kult Boży: „Czynności liturgiczne nie są czynnościami prywatnymi, lecz czynnościami samego Kościoła, który jest sakramentem jedności, mianowicie ludem świętym zebrany i zorganizowany pod przewodnictwem biskupów. Z tej racji należą one do całego Ciała Kościoła, które też ukazują i tworzą; poszczególnych zaś jego członków w różny sposób dotyczą, zależnie od przyjętych święceń, wykonywanych funkcji i aktualnego uczestnictwa” (kan. 837 § 1). Stąd też do zadań formatorów należy, aby każda celebrowana liturgia sprawowana w seminarium miała charakter wzorcowy. Władysław Bomba analizując treść dokumentu, streścił jego założenia odnośnie do prawidłowego charakteru każdej celebracji seminaryjnej: „Chodzi tu o należyte przygotowanie celebransów i tych wszystkich, którzy spełniają określone funkcje. To przygotowanie musi uwzględnić stałą troskę o poprawność i czytelność spełnianych czynności: gestów, recytacji, śpiewów. Stąd wymaganie, aby liturgia w seminarium była sprawowana zgodnie z nauczaniem Stolicy Apostolskiej, Konferencji Episkopatu i miejscowego Ordynariusza” [Bomba 1982, 99]. Wcześniejsza instrukcja z 1965 r. sugerowała nawet, aby dla zachowania wzorowego sprawowania liturgii w seminariach, „ustanowić prefekta ceremonii, który by uczył każdego co do niego należy i troszczył się o to, by wszystko było wykonywane godnie i zrećnie. Z tej racji kleryków powinien pouczyć o właściwych każdymu funkcjach, używając do tego tekstu przepisów, aby potem umieli sami się nim posługiwać, gdy zajdzie potrzeba spełnienia czynności kapłańskiej” (DE 17).

Obowiązujące w Kościele w Polsce od 1 października 2021 r. nowe zasady formacji alumnów zawarte w dokumencie zatytułowanym: *Droga formacji presbiterów w Polsce. Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia*¹³ podjęły również temat liturgicznej formacji alumnów, uwzględniający roz-

¹³ *Droga formacji presbiterów w Polsce. Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* (16.06.2021), „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 33 (2021), s. 1-193 [dalej: RISP].

wój dyscyplin teologicznych. Przede wszystkim zwrócono uwagę na ogólną sytuację powołaniową w Polsce, zauważając, że zaangażowanie młodzieży w służbę liturgiczną sprzyja budzeniu nowych powołań do kapłaństwa (RISP 17; 143-144). Fakt ten został również zauważony w liście Konferencji Episkopatu Polski skierowanym do kapłanów na Wielki Czwartek 2021 r. Pasterze zwrócili uwagę na fakt, że wielu młodych ludzi obecnie pociąga troska o piękno celebrowania Eucharystii. Szukają oni Chrystusa i pragną Go odnaleźć w Kościele. „Doświadczenia ostatnich lat pokazują, że młodzi potrzebują głębi życia duchowego i formacji zakorzenionej w liturgii. Ta wrażliwość musi być przez nas zauważona i rozwijana. Trzeba dziś na nowo odkryć wagę duszpasterstwa służby liturgicznej, które jest miejscem odkrywania piękna życia z Chrystusem, jak również miejscem dojrzewania do odkrywania i realizacji powołania”¹⁴. Biskupi zauważyli, że wielu młodych ludzi odczytuje Boże wezwanie do życia w Kościele właśnie poprzez liturgię. Stąd też, aby formacja w zespołach liturgicznych stawała się coraz dojrzalsza, a przez to budziła powołania do kapłaństwa, nie powinna ograniczać się jedynie do nauki zasad liturgii, ale powinna ukazywać jej całościowy wpływ na postawę młodego człowieka.

Niejako odpowiedzią na wcześniejszy postulat zawarty w Instrukcji *Doctrina et exemplo*, by wyznaczyć spośród formatorów seminaryjnych kapłana odpowiedzialnego za formację liturgiczną alumnów, nowe *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* wskazało, aby funkcję tę powierzyć wybranemu ojcu duchownemu (RISP 192). Troska o liturgię ma być odąd powierzona duchowemu przewodnikowi wspólnoty, który organizuje doroczne rekolekcje, miesięczne dni skupienia, wspólne modlitwy, a przede wszystkim jest odpowiedzialny za forum życia wewnętrznego alumnów. Wytyczne formacji przyszłych kapłanów umieszczają także wykład z liturgiki w grupie „najważniejszych elementów edukacji z zakresu wiary chrześcijańskiej” (RISP 276), zaraz po wykładzie Pisma Świętego. Załączony do polskiego *ratio* program

¹⁴ *List biskupów polskich do kapłanów na Wielki Czwartek 2021 r. Zgromadzeni na Świętej Wieczery* (11.03.2021), „Akta Konferencji Episkopatu Polski” 33 (2021), s. 219-22. W tekście oficjalnym, opublikowanym w „Aktach Konferencji Episkopatu Polski” w 2022 r. został pominięty cytowany w artykule fragment, znajdujący się w pierwotnej wersji listu, opublikowany przed Wielkim Czwartkiem 2021 r. Zob. <https://www.ekai.pl/dokumenty/zgromadzeni-na-swietej-wieczery-list-biskupow-polskich-do-kaplanow-na-wielki-czwartek-2021-roku/> [dostęp: 18.02.2024].

studiów filozoficzno-teologicznych alumnów przewiduje łącznie 120 godzin wykładów i ćwiczeń z liturgiki, rozłożone na wszystkie lata studiów. To tyle samo, co ilość godzin wykładu prawa kanonicznego czy historii Kościoła, ale mniej niż wykład poświęcony katechetyce i dydaktyce czy też językowi łacińskiemu w ramach lektoratu (RISP 424).

Podsumowanie

Wszystkie dokumenty Kościoła w odniesieniu do formacji liturgicznej alumnów skłaniają się ku temu, by codzienne, wzorcowe sprawowanie Eucharystii we wspólnocie seminaryjnej, owocowało nie tylko wzrostem pobożności eucharystycznej wśród kleryków, ale także przyczyniło się do duchowego dobra wiernych, do których zostaną posłani, sprawując wraz z nimi święte czynności, w sposób zgodny z przepisami Kościoła. Jednak na niebezpieczeństwo spowszednienia codziennie sprawowanej liturgii seminaryjnej zwrócił uwagę Kazimierz Romaniuk na posiedzeniu Komisji Episkopatu ds. Seminariów w 1980 r. Sporządzone przez niego uwagi są bardzo praktycznym i wciąż aktualnym podsumowaniem rozważań na temat liturgicznej formacji kandydatów do kapłaństwa i jednocześnie wskazaniem dla formatorów odpowiedzialnych za życie liturgiczne w seminarium. K. Romaniuk swoje wnioski nazywa po prostu „rzeczami prostymi i bardzo oczywistymi” [Romaniuk 1980, 110]:

- 1) Kryzys przeżywany przez wiele seminariów w Europie czy w obu Amerykach rozpoczął się w momencie odejścia od praktyki codzienne sprawowanej Eucharystii. Istnieje potrzeba jak największego różnicowania zewnętrznych form sprawowanej liturgii sakramentów, aby wydobyć całe jej bogactwo zawarte w księgach liturgicznych. Autor wymienia różne możliwości: „Każdego dnia może przewodniczyć Eucharystii ktoś inny z grona profesorów, a niekiedy można zaprosić do tej zaszczytnej posługi księży proboszczów. [...] Zmieniać należy oprawę liturgiczną Mszy św. Np. poniedziałek - Msza recytowana; wtorek - ze śpiewem polskich pieśni; w środę - w zupełnej ciszy; w czwartek - Msza łacińska z chorałem gregoriańskim itp. [...] Może przynajmniej raz w tygodniu zamiast ramo, odprawić Mszę św. wieczorem [...]” [tamże, 108].

- 2) Środkiem przeciwko popadaniu w rutynę jest staranne sprawowanie liturgii, zgodnie z obowiązującymi normami, z zastosowaniem możliwych dostosowań. W zakres starannie przygotowanej i celebrowanej liturgii wchodzi również „zachowanie się nie tylko celebransa(ów) i najbliższej asysty, lecz także wszystkich uczestniczących w świętej Ofierze. Ci ostatni nie powinni zjawiać się w kościele lub w kaplicy dopiero w ostatniej chwili, uprawiając swoiste wyścigi z celebransem [...]. To również sposób czytania tekstów zarówno przez celebransa(ów), jak zwłaszcza przez asystujących alumnów. [...] W związku z tym doradza się przeprowadzanie przed dopuszczeniem do posługi lektora dość surowych egzaminów z umiejętności publicznego czytania. [...] To samo tyczy się śpiewów” [tamże].
- 3) Poważną sprawą jest również przygotowanie zewnętrzne, jak i wewnętrzne do sprawowanej liturgii. „Wyrazem przygotowania zewnętrznego jest każdorazowe zadbanie o kulturę naszego wyglądu [...]. Przygotowanie wewnętrzne polega na stworzeniu odpowiedniego nastroju ducha” [tamże, 109].
- 4) Oddzielną praktyką kształtującą postawę życia liturgią na co dzień jest kult Eucharystii poza Mszą św. W jego skład wchodzi przede wszystkim zwyczaj nawiedzenia Najświętszego Sakramentu w ciągu dnia, ale także Jego całodzienna adoracja.

PIŚMIENNICTWO

- Augustyn, Marek. 2007. *Geneza i rozwój soborowej idei liturgii*. Kraków: Wydawnictwo Franciszkanów „Bratni Zew”.
- Bączkowicz, Franciszek, Józef Baron, i Władysław Stawinoga. 1957. *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*. T. 1. Opole: Wydawnictwo Diecezjalne Św. Krzyża.
- Bomba, Władysław. 1982. „Liturgia w życiu seminaryjnym.” *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 35, nr 2:97-103.
- Cichy, Stefan. 2003. „Rola przepisów prawnych w liturgii.” W *Mysterium Christi*. T. 8: *Formacja liturgiczna*, red. Waław Świerzawski, 453-68. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Dzierżon, Ginter. 2009. „Relacja prawa liturgicznego do Kodeksu.” W *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Wojciechowi Góralskiemu*

- z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin. T. 1, red. Jan Wroceński, 355-62. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Jakubiak, Tomasz. 2016. „Czy diakon może w Polsce zgodnie z przepisami Kościoła łacińskiego asystować jako świadek urzędowy przy zawarciu małżeństwa w zwykłych okolicznościach?” *Ius Matrimoniale* 27 (2016), nr 2:55-77.
- Kopeć, Józef. 1996. „Formacja liturgiczna czyli mistagogia w liturgii i przez liturgię.” *Liturgia Sacra* 3-4:23-38.
- Korporowicz, Łukasz. 2014. „Prawo liturgiczne Kościoła łacińskiego a Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku. Wybrane zagadnienia.” *Studia Prawno-Ekonomiczne* 91, nr 1:23-45.
- Martín García, Julio. 1999. *Le norme generali del Codex Iuris Canonici*. Roma: EDIURCLA.
- Mieczkowski, Janusz. 2023. „Formacja liturgiczna alumnów po Soborze Watykańskim II.” *Polonia Sacra* 27, nr 2:163-90. <https://doi.org/10.15633/ps.27208>
- Nadolski, Bogusław. 1989. *Liturgika. Liturgika fundamentalna*. T. 1. Poznań: Pallotinum.
- Nowak, Jacek. 2003. „Prawo liturgiczne.” W *Mysterium Christi*. T. 8: *Formacja liturgiczna*, red. Wacław Świerzawski, 433-52. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Nowak, Jacek. 2004. *Prawo w służbie wydarzeń zbawczych. Zarys prawodawstwa liturgicznego*. Poznań: Pallotinum.
- Pawłuk, Tadeusz. 1984. „Formacja kanonistyczna w seminariach duchownych.” *Prawo Kanoniczne* 27, nr 3-4:3-15. <https://doi.org/10.21697/pk.1984.27.3-4.01>
- Romaniuk, Kazimierz. 1980. „Eucharystia w życiu alumna seminarium duchownego.” *Homo Dei* 49, nr 1:105-10.
- Sobański, Remigiusz. 2003. „Kanony wstępne.” W *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. 1: *Księga I. Normy ogólne*, red. Józef Krukowski, 45-54. Poznań: Pallotinum.
- Stawniak, Henryk. 2003. „Służebna rola przepisów prawno-liturgicznych.” *Seminare* 19:77-94.
- Stefański, Jerzy. 1982. „Instrukcja o liturgicznym wychowaniu w seminariach w kontekście aktualnej sytuacji odnowy liturgicznej.” *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 35, nr 2:81-97. <https://doi.org/10.21906/rbl.1842>
- Sztafrowski, Edward. 1985. *Podręcznik prawa kanonicznego*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej.